

« Ἦδη ἀφ' οὗ γνωρίζετε τὸ πᾶν, κυρία, εἶπε, θά κάμω ὅτι μὲ ἐπιβάλλει τὸ καθήκον. Αὔριον, σήμερον μάλιστα, διότι ἐντὸς ὀλίγου ἐξημερώνει, θά λάβω τὴν τιμὴν νὰ κοινοποιήσω τὰς ἐπιθυμίας μου πρὸς τὸν κύριον Δεγαλέ.»

Ἡ Ἐμμα ἔμεινεν ἀτάραχος, καὶ ὁ ἐμπειρότερος δὲ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ διακρίνη ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς τὰς συγκινήσεις αἰτινες ἐτάραττον τὴν καρδίαν της. Ἐζήτησε τὸ ἐπανωφόριόν της ἀπὸ τὴν Καλυψῶ, ἐκάλυψε τοὺς ὤμους της καὶ δὲν ἐκάθησε πλέον· μάτην δὲ πληθὺς χορευτῶν προσεπάθησαν νὰ τὴν κρατήσωσι διὰ τὸ κοιλίῳν, τὸ ὁποῖον εἶχον ἀποφασίσει νὰ χορεύσωσιν. Ὁ δὲ Μονταιγλὼν χαιρετίσας αὐτὴν ἀπῆλθεν.

« Ἐμπρὸς, Καρτοννέ! ἔκραξεν ὁ πυράρχης· ἀκούεις τὸ σφύριγμα, ἐτοιμάζου τὰς λέμβους· ἀναφέ μου τὸ βεγγαλικὸν φῶς ἅμα ἰδῆς τὴν πρώτην κυρίαν νὰ καταβαίνει.»

— Καλὴν νύκτα, κυρά Καλυψῶ, καὶ καλὴν ἐντάμωσιν, εἶπεν ὁ ἀρτεμονίτης, πορευόμενος ὕπως καταλάβῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἄκραν τῆς κεραιᾶς τοῦ ἀκατίου.

— Καλὴν ἐντάμωσιν, κύριε Καρτοννέ, ἀπήντησεν ἡ Καλυψῶ.

ὑπὸ τὴν λάμψιν τοῦ καιομένου πυρσοῦ, αἱ λέμβοι κατέλιπον τὸ πλοῖον. Ὁ φροντιστὴς ἔμελλε νὰ συνοδεύσῃ τὴν Ἐμμαν' διερχόμενος δὲ παρὰ τῆ Μονταιγλὼν, εἶπεν αὐτῷ ταπεινῆ τῆ φωνῆ·

« Περίμενέ με, φίλε μου, θά ἐπιστρέψω καὶ θέλω νὰ σὲ ὀμιλήσω»

— Δὲν θά μείνης εἰς τὴν ξηράν; τόσῳ καλλίτερα! ἔχω καὶ ἐγὼ νὰ σὲ εἶπω πολλὰ σπουδαῖα· εἶμαι ἀφανισμένος!

— Ἐντὸς ὀλίγου!

— Καλά!

Ἀφ' οὗ ὁ Κ. Δεγαλέ καὶ ὁ Ἰούλιος εἰσῆλθον εἰς τὰ δωμάτια αὐτῶν, ἡ Ἐμμα ἦτις δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐκδυθῆ ἀλλ' εἶχε μόνον ἀφήσει τὴν Καλυψῶ νὰ διορθώσῃ τὴν κόμην της, ἔλυσε σιωπὴν, ἦτις ἐξέπληττε τὴν ἀγαθὴν αὐτῆς τροφόν.

« Ὁ κύριος Πορταντίξ ἔμεινεν; ἠρώτησεν.

— Ὄχι! ἐγύρισεν ἐπίσω· διὰ τί μ' ἐρωτᾶτε, κυρία;

— Διότι θέλω νὰ σὲ ὀμιλήσω... Ἐδῶ εἶμεθα πάρα πολὺ πλησίον τοῦ δωματίου τοῦ πατρός μου. Ἄς καταβῶμεν εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν· ἐφοβούμεν μήπως ὁ φροντιστὴς ἔμεινεν ἐδῶ καὶ τότε θά μᾶς ἤκουεν· εἶναι εἰς τὸ πλοῖον· ἔλα, ἀκολούθει με!

— Ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἀλλάξετε πρῶτα...

Ἡ Ἐμμα δὲν ἤκουσεν, ἀλλὰ κατέβη ἐλαφροῖς βήμασιν εἰς τὴν κάτω αἴθουσαν, ἀκολουθούσης τῆς Καλυψῶς.

« ὦ! παραμάννα μου, ἀνέκραξε δακρυρροοῦσα, ἔχασα τὸ λογικόν μου! ἡ καρδία μου εἶναι πληγωμένη!... Μὲ ἀγαποῦν! μὲ ἀγαποῦν καὶ οἱ δύο!... εἶναι ἀντίζηλοι!... Θεέ μου! πόσον ὁ καιρὸς εἶναι βαρὺς! ἀνοιξε τὰ παράθυρα, ἀνοιξε τὰς θύρας, πνίγομαι, ἀποθνήσκω.»

Ὅτε δὲ τὸ λυκαυγὲς ἐχρῶσσε τὰς κορυφὰς τῶν ἄρτων, ἡ Ἐμμα, τὴν κόμην ἔχουσα ἐκλυτον καὶ κατεχομένη ὑπὸ πυρετοῦ, ἐξωμολογεῖτο εἰσέτι πρὸς τὴν τρυφερὰν Καλυψῶ.

Αἴφνης αὕτη ἀφῆκε τρομερὰν κραυγὴν, ἔλαβε τὴν νέαν κόρην εἰς τὰς ἀγκάλας ὡς ὅτε ἔτρεφεν αὐτὴν, καὶ ἐξῆλθεν ἐντρομος τοῦ οἴκου. Εἶχεν αἰσθανθῆ τὴν πρώτην δόνησιν σεισμοῦ. Τρομερὸς πάταγος καὶ κραυγὴ ἀπελπισίας ὀλοκλήρου πόλεως ἀντήχησαν ταυτοχρόνως. Τὸ Φορ-Ρουαγιάλ κατέρρεεν. (Ἔπεται συνέχεια.) Ω.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Περὶ τοῦ κατωτέρου κλήρου καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως.

Πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργόν.

(Συνέχ. Ἴδε φυλλάδ. 364.)

Περὶ δὲ τοῦ τρόπου τῆς διδασκαλίας πολλὰ δύναται τις εἰπεῖν. Παρατήρησα ὅτι ἐν γένει ἐν τοῖς σχολείοις τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατὰ πάντα βαθμὸν, ἐλλείπει ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῆς μαθήσεως· δηλαδὴ μηχανικῶς διδάσκουσιν οἱ διδάσκαλοι, μηχανικῶς μανθάνουσιν οἱ μαθηταί, τὰ δὲ μηχανικῶς καὶ διδασκόμενα καὶ μανθανόμενα δὲν μένουσιν ἐντετυπωμένα. Οὕτω, φίλε, ὁμολογῶ ὅτι οὐδέποτε ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω τὸ κάλλος μουσικῆς δράματός τινος ἂν μὴ προηγουμένως ἀνεγίνωσκον τοῦ δράματος τὰς λέξεις· διότι ταύτας γινώσκων ἀντιλαμβάνομαι ἐκάστου μέλους τὴν ἐννοίαν νομίζω λοιπὸν, ἐκ πείρας δὲ λαλῶ, διότι διδάσκαλος ἐγὼ μόνος ἐγενόμην τῶν τέκνων μου καὶ εἰς οὐδὲν σχολεῖον ἀπέστειλα αὐτὰ, ὅτι ἀλανθάστως δυνάμεθα εἰπεῖν, ὅτι ἐφόσον τὰ παιδία διδάσκονται χωρὶς οἱ διδάσκαλοι νὰ ζητῶσι παρ' αὐτῶν τῆς μαθήσεως τὸν λόγον, οὐ μόνον δὲν μένουσιν ἐντετυπωμένα αὐτοῖς τὰ διδάγματα, ἀλλὰ καὶ ὡς ἤχοι φυγάδες διὰ τῶν ὠτων καὶ τῆς μνήμης αὐτῶν διέρχονται ἐνῶ τούναντίον, ἂν ὁ διδάσκαλος ὀμιλῇ μετὰ τοῦ παιδίου καὶ τεχνηέντως τὴν περιέργειαν αὐτοῦ ἐξεγείρῃ, καὶ αἰσθῆται προσπαθῆ νὰ μαιεύσῃ τὴν τοῦ παιδὸς διάνοιαν, καὶ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἐπιτηδεῖως κατευθύνῃ, θέλει γυμνάσῃ τὸ παιδίον νὰ σκέπτηται, ἐξ ἑαυτοῦ

δὲ νὰ ζητῆ τῶν γιγνομένων τὸν λόγον καὶ νὰ φιλοτιμητῆ ὅπως καλῶς ἐρωτήσῃ τὸν διδάσκαλον, ἐνῶ παρ' ἡμῖν δυστυχῶς φροντίς λαμβάνεται μόνον πῶς καλῶς ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν προδιατετυπωμένην τοῦ διδασκάλου ἐρώτησιν κατὰ τὴν ἐπίσης προδιατετυπωμένην ἀπάντησιν· ὥστε οὕτως ἀληθῆς γίνεται ψιττακός, καὶ τὴν ἐπιούσαν τὸ τῆς προτεραίας μάθημα ἐφυγαδεύθῃ ἤδη τοῦ νοός τοῦ παιδίου, ὅπως ὑποχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς τοῦ μαθήματος τῆς ἡμέρας τὴν ἐπίσης μηχανικὴν μάθησιν.

Ἄν ἐγίνωσκον οἱ διδάσκαλοι ὁποίους θησαυροὺς κρίσεως τοιουτοτρόπως καταστρέφουσιν, ἤθελον ἀποτροπιασθῆ ἑαυτοὺς. Ἡ καρδία, ὁ νοῦς, ἡ κρίσις παντός παιδίου εἶναι παχύγεῶς τις ἄρουρα εἰς ἣν οἱ διδάσκαλοι, καθ' ἣν ἀκολουθοῦσι νῦν μέθοδον, σπείρουσι ζιζάνια, εἶτα δὲ θαυμάζομεν πῶς δὲν φύεται σῖτος! Τὴν ἐναντίαν ἀκολουθῶν ἐγὼ μέθοδον δύναμαι νὰ βεβαιώσω, ὅτι οὐδέποτε ἀνόητον ἤκουσα ἐρώτημα παρά τινος τῶν τέκνων μου, πολλάκις δ' εὑρέθην εἰς θέσιν νὰ ἐκπλαγῶ πῶς ἐννοία ἀνωτέρα πολὺ τῶν ὑπολογισμῶν μου προήλθεν ἐκ τῆς μικρᾶς κεφαλῆς τοῦ παιδίου. Τὸ παιδίον φύσει θέλει νὰ μανθάνῃ, προτιμότερον δὲ ὁ διδάσκαλος ἐρωτώμενος, ἂν δὲν γνωρίζῃ καλῶς ὅ,τι ἐρωτᾶται παρὰ τοῦ παιδίου, νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀγνοίαν του καὶ μετὰ τοῦ παιδίου νὰ προστρέξῃ εἰς τὸ βιβλίον ἵνα λύσῃ τὴν ἀπορίαν των, παρὰ, ὅπως μὴ φανῇ αὐτὸς ἐνδοιάζων καὶ φωραθῇ δῆθεν ἀμαθῆς τοῦ πράγματος, νὰ δώσῃ τῷ παιδίῳ ἀπάντησιν ἤκιστα ὀρθὴν· ἢ ἀπάντησις αὕτη ἢ στρεβλὴ ἔχει ὀλέθρια ἀποτελέσματα, διότι προελθοῦσα ἐκ τῆς οἰκείας τῷ παιδίῳ περιεργείας ἐντυπῶνται βαθύτατα ἐν τῷ νῷ αὐτοῦ καὶ ἀδύνατον σχεδὸν εἰς τὸ μέλλον νὰ ἐκριζωθῇ. Ἄπασαι αἱ στρεβλαὶ ιδέαι ἅς ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος προέρχονται ἐκ μωρῶν ἀπαντήσεων, ἅς ἔλαβε κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν παρὰ τῶν μεγαλειτέρων του.

Ἦν ὅ,τι διδάσκεται τὸ παιδίον, δεόν νὰ ἦ ἀνάλογον πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ κρίσιν του· ὅσοι ζητοῦσι νὰ ἐκθιάσωσι τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθησιν καταστρέφουσιν τὴν βλάστησιν· τὸ παιδίον ἀγαπᾷ νὰ παίξῃ κατὰ τὴν εὐτυχῆ ταύτην ἡλικίαν, δεόν λοιπὸν καὶ ἡ διδασκαλία ὡς τις παιδιὰ νὰ γίνηται. Ἐπειδὴ δὲ τὸ παιδίον ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀνὴρ, ἀνάγκη πᾶσα ὁ διδάσκαλος νὰ γίνηται παιδίον. Ἀπατῶνται μεγάλως ὅσοι νομίζουσιν ὅτι ὅπως σεβάζονται αὐτοὺς οἱ μαθηταὶ των δεόν νὰ τηρῶσι πρὸς αὐτοὺς ὑπεροπτικόν τινα καὶ σοβαρὸν τρόπον· τούναντίον τὰ παιδιὰ οὐ μόνον ἀγαπῶσιν, ἀλλὰ καὶ περισ-

σότερον σέβονται ἐκεῖνον ὅστις μετ' ἀφελούς συγκαταβάσεως συμμερίζεται τὰς τέρψεις των καὶ γνωρίζει ν' ἀναμιγνύῃ ἐν αὐταῖς τὸ *utile dulci*. Ἡ μάθησις δεόν νὰ παρίσταται ὡς τις φιλόστοργος μήτηρ, περιμένουσα τὰ παιδιὰ νὰ δράμωσι πρὸς αὐτὴν ὅπως μειδιῶσα περιπτύξῃται αὐτὰ, *incipe parve puer, risu cognoscere matrem*· ἂν τοιαύτη παραστῆ αὐτοῖς θέλουσι καὶ τὴν ἀγαπήσει ὡς μητέρα καὶ οὐδέποτε ἐγκαταλείψει αὐτὴν, διότι ποῦ ἄλλοῦ δύνανται νὰ ὦσιν εὐτυχέστερα;

Ἐκ τοῦ σχεδιαγραφήματος τούτου ἐννεεῖτε, φίλε, ὅτι δίκαιον εἶχον εἰπὼν ἀνωτέρω ὅτι τοῦ δημοδιδασκάλου τὸ ἔργον εἶναι ἡ σπουδαιότης καὶ ὑψηλοτάτη πασῶν τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ λειτουργιῶν· ὁ δημοδιδάσκαλος εἶναι ἀληθῶς ὁ *δημιουργὸς ἀνθρώπων*.

Τοιοῦτος δὲ ὢν τίνα καὶ πῶς νὰ διδάξῃ πρέπει τὰ παιδιὰ;

Τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα μαθήματά εἰσιν ἡ ἀνάγνωσις, ἡ γραφὴ, ἡ ἀρίθμησις μέχρι τῶν κλασμάτων, ἡ κατήχησις καὶ ἡ ἐθνικὴ ἡμῶν ἱστορία. Ἄλλ' ὅπως ἀρέσκονται τὰ παιδιὰ ἀνάγκη νὰ διδάσκωνται τὴν ὠφέλειαν καὶ τὸν σκοπὸν δι' ὃν πρέπει νὰ μάθωσιν· οὕτω π. χ. ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ὑποδείξῃ αὐτοῖς ὅτι ὁ ἀναγινώσκων δύναται νὰ συνομιλῇ μετὰ τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀποβιωσάντων, ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν εἰσιν ἀληθῶς κληροδότημα ὅπερ κατέλιπον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτι ὁ ἔχων καλὰ βιβλία δύναται περὶ παντός καὶ ἐν ἀκαρεῖ νὰ λάβῃ ἀκριβεστάτας πληροφορίας, ὅτι κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἔχει πρόχειρον τὸν πρὸς πᾶν ἔργον σύμβουλον, ὅτι εἰς οἰανδήποτε ἂν εὑρεθῇ κατὰστασιν ψυχῆς δύναται νὰ εὐρῆ παραμυθίαν, ἰδίως μάλιστα ἐν ταῖς ἱεραῖς τῆς θρησκείας βίβλοις· διότι φρονῶ ὅτι οὐδεὶς χριστιανὸς δύναται νὰ ζήσῃ εὐτυχῶν καὶ ἐπαξίως πολιτευόμενος ἂν μὴ παρ' αὐτῷ ἔχῃ τὰς ἀγίας γραφὰς καὶ συνεχῶς ἐμμελετᾷ αὐταῖς.

Τὴν δ' ἀνάγκην τοῦ γράφειν θέλει τοῖς παραστήσει ὑποδεικνύων αὐτοῖς ὅτι ὁ εἰδώς γράφειν συνομιλεῖ μετὰ τῶν ἀπόντων, ὅτι χωρὶς αὐτὸς νὰ ὑπάγῃ πρὸς συνέντευξιν τοῦ μεθ' οὗ ἔχει νὰ λαλήσῃ περὶ τίνος συνεννοεῖται μετ' αὐτοῦ διὰ τῆς γραφῆς, ὅτι ὁ εἰδώς γράφειν ἐστὶ βέβαιος περὶ τῆς τηρήσεως τοῦ μυστικοῦ του, καὶ μάλιστα ἂν πρόκηται περὶ τίνος ἐπιχειρήσεως, ὅτι τέλος ἡ γραφὴ εἶναι τῆς ἀναγνώσεως τὸ συμπλήρωμα.

Ἡ ἀριθμητικὴ ἔχει τιλίαν ἐπαγωγὸν διὰ τὰ παιδιὰ, μάλιστα δ' ἂν ὁ διδάσκαλος ἔχῃ τὴν τέχνην ν' ἀποκαλύπτῃ αὐτοῖς τῶν ἀριθ-

μῶν τὰς σχέσεις καὶ τὰ ἐκ τῶν σχέσεων τούτων ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρίθμησις ἀκονίζει τὴν κρίσιν τοῦ παιδίου καὶ κατασταίνει αὐτὴν ἐπιτήδειον εἰς τοῦ μέλλοντος πρακτικοῦ βίου τὴν ἐνέργειαν.

Ἡ δὲ κατήχησις ἐστὶν ὅ,τι τερπνότατον διὰ τὴν τρυφερὰν ταύτην ἡλικίαν· τὰ παιδιά ἀγαπῶσι νὰ λαλῶσι περὶ Θεοῦ καὶ περὶ κόσμου· ὁ ἐπιτήδειος λοιπὸν διδάσκαλος ἐρμηνεύων αὐτοῖς τὰ περὶ κόσμου, ἦτοι τὰ κατὰ τὴν δημιουργίαν, θέλει ἀνυψοῦ αὐτὰ πρὸς τὸν Κτίστην, καὶ τὸν ἀόρατον καὶ παντοδύναμον τοῦ σύμπαντος Δημιουργόν θέλει κατασταίνει αὐτοῖς ὁρατὸν ἐκ παντός ἔργου αὐτοῦ. Ὁ ἥλιος καὶ ὁ σκῶληξ, ὁ ἄνθρωπος καὶ τοῦ χόρτου τὸ φύλλον, ὅ,τι μέγιστον καὶ ὅ,τι κατὰ τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν σμικρότατον, ἐντέχνως συγκρινόμενα θέλουσιν ἐμπνεύσει αὐτοῖς τοιαῦτα ἀνεξάλειπτα αἰσθήματα, ἅτινα θέλουσι διατηρήσει καθ' ὅλον τὸν μέλλοντα αὐτῶν βίον. Ἄγνὰ αὐτὰ θέλουσι διδαχθῆ ὅτι τὴν ἀγνότητα ταύτην πρέπει καθ' ὅλον αὐτῶν τὸν βίον νὰ διατηρήσωσι. Τὸν Θεὸν πρέπει νὰ παρασταίνωμεν εἰς τὰ παιδιά οὐχ ὡς ἀπρόσιτόν τινα τύραννον, ἀλλ' ὡς ὃν εἰς κατάστασιν πάντοτε καὶ νὰ βλέπη τὰς πράξεις των, καὶ νὰ εἰσδύη εἰς τοὺς διαλογισμούς των, καὶ ν' ἀκούη τῶν λόγων των, καὶ νὰ προσέχη ταῖς προσευχαῖς των. Ἡ προσευχὴ πρέπει νὰ γίνηται ἀμέσως μετὰ τοὺς περὶ Θεοῦ λόγους, καὶ οὐχὶ μόνον τυπικῶς καθ' ὠρισμένην ὥραν· κἂν ἐν περιπάτῳ τύχη ὁ διδάσκαλος μετὰ τῶν παιδίων, ἂν τυχὸν ὠμίλησεν αὐτοῖς περὶ Θεοῦ καὶ εἶδεν αὐτὰ ἀτενῶς τοῖς λόγοις του προσέχοντα, ἐξ-απίνης ἄς τελειώσῃ τὸν λόγον του λέγων αὐτοῖς, λοιπὸν ἄς προσευχηθῶμεν πρὸς τὸν οὐράνιον ἡμῶν Πατέρα. Οὕτω δὲ διδάσκονται ἐμπράκτως τὰ παιδιά, ὅτι ὁ Θεὸς ἐστὶ π α ν - τ α χ ο ὕ π α ρ ὠ ν κ αὶ τὰ π ἄ ν τ α π λ η ρ ὠ ν.

Ἡ δ' ἐθνικὴ ἱστορία δεόν νὰ περιλαμβάνη τὴν σύντομον ἐξιστόρησιν τῶν τυχῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν ἐπιρροὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος, τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐδουλώθη, τὸ πῶς καὶ διατί ἀπηλευθερώθη, καὶ τέλος, ὅτι τὴν ἐλευθερίαν του δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ συντηρήσῃ εἰμὴ τηροῦν ἀκριβῶς τοὺς νόμους καὶ τὸ πολίτευμά του. Τὰ παιδιά διὰ τῆς ἱστορίας θέλουσι διδαχθῆ οἷα ἀλληλεγυῖη ὑπάρχει μετὰ τῶν πάλαι, νῦν καὶ ἐσομένων Ἑλλήνων, θέλουσι διδαχθῆ οὕτως ὅποια ἕκαστος ἡμῶν ἔχει πρὸς τὴν πατρίδα καθήκοντα, ὅτι ἡ δόξα αὐτῆς ἐστὶν ἡμῶν ἡ δόξα, καὶ ἡ ταπείνωσις αὐτῆς ἡ ἡμετέρα αἰσχύνη. Διὰ τῆς

γνώσεως τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας θέλει φιλοτιμηθῆ νὰ μὴ πράξῃ ποτέ τι κατώτερον τῆς πατρώας εὐκλείας, καὶ κατὰ συνέπειαν ὅτι, ὡς κύριος τῆς ψήφου του εἰς τὸ μέλλον, δι' αὐτῆς καὶ συμμετοχὸς τῶν τῆς πολιτείας πραγμάτων ἔσται, καὶ εἰς αὐτὸν θέλει δικαίως ἀναβιβάζεσθαι ἢ εὐθύνη τῶν κακῶς γεινομένων.

Τὰ πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῷ καθήκοντα θέλει μάθει ἐκ τε τῆς κατηχήσεως καὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἀφ' ἑνός καὶ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἀφ' ἑτέρου· διδαχθεὶς δ' οὕτω ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων νὰ συνδέῃ τὰ ἐπίγεια πρὸς τὰ οὐράνια, θέλει συνίδει καὶ τὴν σχέσιν τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν μέλλοντα. Ἄνθρωπος μὴ γινώσκων τὴν ἱερὰν κατήχησιν, ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἀληθῆς εἰκῶν τοῦ Θεοῦ, πολίτης δὲ μὴ εἰδῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν καὶ γλῶσσαν, ἀδύνατον νὰ καταστῆ ποτε καλὸς καγαθὸς πολίτης.

Ἡ ἐν τοῖς δημοτικαῖς σχολαῖσι παιδεύσις τετραεστὶαν ὅλην διαρκεῖται.

Αὐτὰ ταῦτα τὰ μαθήματα διδακτέον καὶ τὰς κόρας, πρὸς δὲ καὶ ὅτι ἐκ τῶν μητέρων πᾶσα μορφοῦται πολιτεία. Ἄν ὁ Λυκοῦργος δὲν ἀνέτρεφε τὰς Σπαρτιάτιδας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας του, πάντως ἀδύνατον ἦ-θελεν ἀποβῆ τὸ νὰ μορφωθῶσι Σπαρτιάται.

Προέταξα τὰ προσόντα καὶ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τῶν δημοδιδασκάλων ὅπως, ἀφοῦ γίνῃ κατάδηλον τὸ σπουδαῖον τῶν ἔργων αὐτῶν, μὴ φανῶ λίαν ἀπαιτητικὸς ὡς πρὸς τὰς γνώσεις ἄς δεόν νὰ ἔχωσι, καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν πρέπει νὰ λαμβάνωνται.

Τὸ διδασκαλεῖον πρέπει ν' ἀνασυσαθῆ οὐχ ἔ- ὁμως ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ἐν τινὶ νήσῳ, οἷον ἐν Αἰγίνῃ, ἐνθα καὶ κατάστημα ἐθνικὸν ὑπάρχει. Δὲν θέλω δ' αὐτὸ ἐν Ἀθήναις, τὸ μὲν, διότι οἱ δημοδιδάσκαλοι, μέλλοντες ν' ἀφοσιωθῶσι δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτῶν ἐν τοῖς χωρίοις, δεόν ἦ-κιστα νὰ γευθῶσι τῶν δολερῶν τῆς πρωτευούσης θελγῆτρων, τὸ δὲ, ἐπὶ οἷαν ὑπετύπωσα ἀνωτέρῳ τὴν δημοτικὴν διδασκαλίαν νομίζω δυσκατόρθωτον αὐτὴν ἐν μέσαις Ἀθήναις. Οἱ διδάσκαλοι τοῦ διδασκαλείου, ἐκ τῶν ἀρίστων διὰ τε τὴν παιδείαν καὶ τὰ ἦθη πολιτῶν ληφθησόμενοι, δεόν νυχθημερόν νὰ ᾧσι μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν, ὅπως ἐθίσωσιν αὐτοὺς πῶς πρέπει καὶ οὗτοι διδάσκαλοι γενόμενοι νὰ προσφέρωνται πρὸς τὰ παιδιά. Ἡ πρὸς τοὺς διδασκάλους των συγχρότισις θέλει προσοικειώσῃ αὐτοὺς πρὸς ἀγωγὴν τοιαύτην, καθ' ἣν τὸ ἀρχικὸν νὰ συμβιβάζεται μετὰ τῆς ἐπισκοῦς συγκαταβάσεως.

Οἱ νέοι οἱ μέλλοντες νὰ ἐπιθῶσιν εἰς τὸ

τοῦ δημοδιδασκαλοῦ ἐπάγγελμα δεόν νά λαμβάνωνται ἐκ τῶν ἀριστευσάντων ἐν τῇ Β΄ τάξει τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων μαθητῶν· οὐ μόνον δὲ τῶν ἀριστευσάντων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἰδιάζουσιν ἔχουσιν ἔφεσιν πρὸς τὸ ἱερατικὸν ἐπάγγελμα, ἵνα χειροτονηθῶσι καὶ ἱερεῖς καθ' ἃ εἰρηταί μοι ἀνωτέρω.

Τὸ διδασκαλεῖον δεόν νά περιέχῃ δύο τάξεις ἐχούσας ἐν ὅλῳ τεσσαράκοντα μόνον μαθητάς, ἡ δὲ ἐν αὐτῷ διδασκαλία νά διαρκῇ δύο ἔτη· οἱ πάντες διδάσκαλοι τε καὶ μαθηταὶ νά συζῶσιν ἐν τῷ καταστήματι καὶ νά τρέφωνται ἐν κοινῷ συσσιτίῳ. Περὰν αὐτῶν δὲ τὰς σπουδὰς τῶν νά ἐξετάζωνται καὶ νά διορίζωνται, ἀφ' οὗ ἐπὶ ἐν ἔτος χρησιμεύσωσιν ὡς βοηθοὶ δημοδιδασκάλων ἐν τινὶ ἐπαρχίᾳ.

Μαθήματα δὲ θέλουσι διδάσκεισθαι ὅσα καὶ οἷα ἐν τῷ πάλαι διδασκαλεῖῳ ἐδιδάσκοντο, μετὰ τινῶν τροπολογιῶν ὡς πρὸς τὴν μέθοδον, ἣν θέλει ἐπιθεωρήσει εἰδικὴ ἐπιτροπὴ ἐξ εἰδημονεστέρων ἐμοῦ πρὸς τὸ πρᾶγμα συγκεκροτημένη.

Ἰκανὰ ταῦτα, ὦ φίλε, περὶ τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως· νῦν δ' ἐπὶ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα τρέπω τὸν λόγον.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε, πᾶν τὸ κινούμενον ἕνεκά του κινεῖται· νομίζω ὅτι περὶ ἐκπαιδεύσεως ὁμοίον τι δύναται νά ῥηθῆ, πᾶν τὸ γιγνόμενον ἕνεκά του γιγνέσθω· διότι ὅταν ὠρισμένος ὁ σκοπὸς καὶ σαφής, ἀσφαλῶς δύναται τις νά ἐπιδοθῆ πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν μέσων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ· ὡς δὲ διαγνόντες τὸν σκοπὸν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καθαρῶς διείδομεν ὅλον τὸν ὀρίζοντα αὐτῆς, οὕτω καὶ ἂν σαφῶς ὀρίσωμεν τίνα σκοπὸν τὰ Ἑλληνικὰ ἔχουσι σχολεῖα, θέλομεν ἴσως ὀργανώσῃ αὐτὰ ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

Ἡ σύστασις τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων δεόν ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὸ συμφέρον τῆς ἐν τῇ πολιτεῖᾳ τάξεως ἐκείνης, ἥτις εἰς τὰς ἐλευθερίους ἐπιδίδεται τέχνας, οἷαι ἡ ἐμπορία, ἡ ναυτιλία, ἡ βιομηχανία καὶ αἱ ὠραῖαι τέχναι, ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ, εἰκαστικὴ καὶ μουσικὴ. Δεόν ὁ ἐν Ἑλληνικῷ σχολεῖῳ προπαρασκευασθεὶς νά καταστῆ τοιοῦτος, ὥστε νά μεταβῆ εἰς τὰς εἰδικὰς σχολὰς ἐν αἷς αἱ τέχναι αὐταὶ διδάσκονται.

Τούτου τεθέντος θέλομεν εὐχερῶς κανονίσει καὶ τὰς σπουδὰς, αἵτινες χρήσιμοι πρὸς τοὺς διὰ τὰ ἐλευθέρια ἐπιτηδεύματα προωρισμένους, εἰσὶ πάντως ἀναγκαῖαι καὶ δι' ἐκείνους οἵτινες εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐπιστημῶν προαλείφονται. Ὅθεν ἀκριβεστέρα γινῶσις τῆς πα-

τρίου ἡμῶν γλώσσης γεωγραφία, ἱστορία γενική καὶ ἐθνική, πολιτειογραφία ἤτοι στατιστικὴ, φυσικὴ, ἐπίπεδος γεωμετρία, χημεία, ἀριθμητικὴ, φυσικὴ ἱστορία· καὶ ἐκ τῶν γλωσσῶν, γαλλικὴ, ἰταλικὴ, γερμανικὴ καὶ ἀγγλικὴ, ἰδοὺ ἱκανὰ μαθήματα καὶ διὰ τὸν σκοπὸν καὶ διὰ τὸν ὅλον τῆς τετραετίας χρόνον. Ἡ ἡλικία τῶν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ταῦτα σχολεῖα φοιτῶντων μεταξὺ τοῦ 10—15 ἔτους ἐστὶ καταλλήλοτάτη, διότι ὁ νεανίας καὶ κρίσιν τελειοτέραν κτᾶται καὶ εὐμάρειαν πρὸς ἐκμάθησιν τῶν τοιούτων μαθημάτων, ἰδίως δὲ τῶν λαλουμένων γλωσσῶν, καὶ ἰδιάζουσιν τέρψιν αἰσθάνεται πρὸς τὰς φυσικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας.

Ἡ παιδείσις δεόν νά ᾖ αὐστηρὰ, οὐδεὶς δὲ νά προβιβάζηται εἰς ἀνωτέραν τάξιν πρὶν ἢ καλῶς κατηρτίσθῃ εἰς τὰ τῆς κατωτέρας τάξεως μαθήματα.

Σχολάρχαι δὲ καὶ διδάσκαλοι ἐν τοῖς τοιούτοις σχολείοις δὲν πρέπει νά διορίζωνται εἰμὴ οἱ ἀπολυτήριον Γυμνασίου λαβόντες καὶ ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ μαθημάτων τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς διακούσαντες· ἐξετασθέντες δὲ ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν Καθηγητῶν τῆς σχολῆς ταύτης ἐκρίθησαν ἀξιοὶ τοῦ εἰδικοῦ πτυχίου.

Βεβαίως ἡ διάταξις αὕτη δὲν δύναται νά ἐφαρμοσθῆ ἅμα ὡς νομοθετηθῆ· ἐκεῖνο ὁμῶς καὶ ἐφικτὸν καὶ πρέπον νά ὀρισθῆ χρόνος· οὕτω π, χ. ἐν μὲν τοῖς σχολείοις, τοῖς καὶ τέσσαρας περιλαμβάνουσι τάξεις, νά ἐφαρμοσθῆ μετὰ πενταετίαν, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς μετὰ δεκαετίαν. Καὶ σχολεῖα τῆς πρώτης μὲν τάξεως, ἤτοι καὶ τὰς τέσσαρας ἔχοντα τάξεις καὶ ὅλον τὸν κύκλον τῆς σχολικῆς ταύτης μαθήσεως περιλαμβάνοντα, νομίζω ἱκανὰ ἂν τριάκοντα καθ' ὅλον τὸ Κράτος συσταθῶσι, δευτέρας δὲ τάξεως σχολεῖα, ἤτοι μόνας τὰς δύο κατωτέρας ἔχοντα τάξεις, ἱκανὰ κρίνω ἂν πεντήκοντα ἢ ἑξήκοντα καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν συσταθῶσιν· οὕτω δὲ οἱ ἐν αὐτοῖς ἐκπαιδευθέντες δύνανται ὅπως ἀκούσωσι τῶν ἐν ταῖς ἀνωτέραις τάξεσι μαθημάτων νά μεταβῶσιν εἰς τὰ τῆς πρώτης τάξεως σχολεῖα.

Μετὰ παρέλευσιν τῆς πενταετίας οὐδεὶς μὲν νέος διδάσκαλος μὴ φέρων πτυχίον νά διορίζηται εἰς τὰ τῆς πρώτης τάξεως, οἱ δὲ ἤδη ὄντες βαθμηδὸν νά ὑποχωρῶσιν εἰς τοὺς ἐφωδισμένους πτυχίῳ Πανεπιστημιακῷ· τοῦ δὲ ἀριθμοῦ συμπληρωθέντος, οἱ μὴπω τοιοῦτον φέροντες, νά μένωσιν εἰς τὰ τῆς δευτέρας τάξεως μέχρι τοῦ θανάτου ἢ τῆς ὑπὸ σύνταξιν ἀποτάξεως αὐτῶν, οὐδεὶς ὁμῶς μὴ πτυχιούχος νά

διορίζεται κατὰ πρῶτον μετὰ δεκαετίαν οὐδ' ἐν τοῖς τῆς δευτέρας τάξεως. Προσέτι δέ, ἀφοῦ συμπληρωθῶσι πᾶσαι αἱ τάξεις τῶν τῆς πρώτης κατηγορίας σχολείων ὑπὸ πτυχιούχων, οὐδεὶς ἐν ταῖς δύο ἀνωτέροις τάξεσι τοῦ σχολείου νὰ προβιβάζηται διδάσκαλος ἢ σχολάρχης, ἂν μὴ ἐπὶ πενταετίαν τοῦλάχιστον εὐδοκίμως ἐδίδαξεν ἐν ταῖς δυοῖς κατωτέροις, ἢ ἐν σχολείῳ τινὶ τῶν τῆς δευτέρας κατηγορίας.

Παρατηρῶ δὲ καὶ ἐνταῦθα ὅ,τι θέλω μετ' ὀλίγον εἰπεῖ περὶ τῶν καθηγητῶν τῶν Γυμνασίων. Ἐπειδὴ γνωστὸν ἐστὶ μετὰ πόσης εὐκολίας λαμβάνονται τὰ διπλώματα ἐν τισὶ Πανεπιστημίῳ τῆς Εὐρώπης, ἀνάγκη, ὅπως κρατύνωμεν τὰς ἐγγυρίους σπουδὰς, τὰ τοιαῦτα διπλώματα νὰ μὴ ἰσχύωσι ποσῶς παρ' ἡμῖν μετὰ πενταετίαν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ νόμου· ἀλλ' ὁ τοιοῦτω διπλώματι ἐφωδιασμένος ν' ἀπαλλάσσηται μόνον τῆς διετοῦς φοιτήσεως ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ, πάντως ὅμως νὰ λαμβάνη παρ' αὐτοῦ τὸ πτυχίον, ἀφοῦ ὑποβλήθῃ εἰς τὰς νενομισμένας ἐξετάσεις καὶ κριθῇ ἄξιος.

Περὶ δὲ εἰδικῶν σχολῶν διὰ τὴν ἐμπορίαν, ναυτιλίαν καὶ τὰς ὠραίας τέχνας, πολλὰ μὲν δύναται τις εἰπεῖν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁμολογῶ ἐμαυτὸν ἤττονα τῶν περὶ ταῦτα, ὑποδεικνύω ἀπλῶς ὑμῖν τὸ πρᾶγμα, ὅπως καλέσητε ἄλλον κρείττονα ἐμοῦ ἵνα δώσῃ ὑμῖν γνώμην. Τοῦτο μόνον θέλω προσθέσει, ὅτι ἐπειδὴ ἐν Ἀθήναις μὲν λαμπρὸν διὰ τὰς ὠραίας τέχνας ἐγείρεται μέγαρον, τοῦτο δέον νὰ μετασχηματισθῇ εἰς σχολὴν ἀνωτέραν τῶν τεχνῶν, ἐν ἣ νὰ γίνωνται δεκτοὶ μόνον οἱ ἀπὸ τῆς πρώτης τάξεως τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων ἀποφοιτήσαντες· ἢ δὲ ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημία νὰ μετατραπῇ εἰς ἀνωτέραν σχολὴν τῆς ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας, συγχωνευομένου ἐν αὐτῇ καὶ τοῦ Βαρβακείου Λυκείου, ἐν ἀμφοτέροις δὲ νὰ διοργανωθῇ ἡ διδασκαλία πρὸς τὸν καθ' ἕκαστα σκοπὸν.

Ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ δὲ ἄς συσταθῇ καὶ ἕτερον τμήμα διὰ τὰς κατωτέρας τέχνας, τὴν ξυλουργικὴν, λόγου χάριν, τὴν σιδηρουργικὴν καὶ τὴν τεκτονικὴν, αἵτινες χωρὶς νὰ καταλέγωνται ἐν τῇ τάξει τῶν ὠραίων τεχνῶν μετέχουσιν ὡς τῆς κατ' αὐτὰς καλλιτεχνίας. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὸ τμήμα τοῦτο θέλει ἀναπληροῦ παρ' ἡμῖν τὸ Conservatoire des arts et métiers.

Μεταβαίνομεν εἰς τὰ Γυμνάσια.

Τὰ Γυμνάσια, οἱ ἀληθεῖς οὔτοι τοῦ Πανεπιστημίου ἐπίκουροι, χρήζουσι ῥιζικῆς ἀναμορφώσεως, διότι δέον νὰ διοργανωθῶσιν οὕτως ὥστε νὰ χρησιμεύωσιν ὡς πρᾶγματι φυτώρια-

τῶν ἀνωτέρων καὶ εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀθλία τῆς παιδείας κατάστασις, ἣν πάντες διορῶμεν καὶ ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ θλιβόμεθα, προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἡμιτελοῦς παιδείας· ἐκ τούτων ὡς ἐξ ἀφθόνου καὶ ἀενάου πηγῆς ἐκχέεται ἡ ἡμιμάθεια ἐφ' ἅπαντα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ἢ δ' ἡμιμάθεια, περιττὸν καὶ νὰ τὸ εἶπω, ἐστὲν ἡ κυρία τῆς διαφθορᾶς τῶν κοινῶν ἡμῶν πραγμάτων αἰτία. Καιρὸς λοιπὸν νὰ παύσῃ, καιρὸς νὰ κρατύνωμεν τὴν πολιτείαν, καὶ ὡς πολλάκις εἶπομεν, ἡ πολιτεία δὲν κρατύνεται εἰμὴ διὰ τῆς ὑγιούς παιδείας. Δὲν εἶναι, φίλε, ὁ μέγας τῶν ἡμιμαθῶν ἀριθμὸς ὁ κατασταίνων ἐν Κράτος σοφὸν καὶ εὐδαιμον, ἀλλ' ἐκεῖνο δὴ κατασταίνει αὐτὸ τοιοῦτον, ὅταν ἡ μὲν δημοτικὴ παιδεία γενῇ τοῖς πᾶσι προσιτὴ καὶ τοῖς πᾶσι κοινὴ, ἢ δ' ἀνωτέρα δὲν παράγῃ εἰμὴ ἀληθεῖς καὶ πρᾶγματι πεπαιδευμένους. Ὅλη τῆς Ἀγγλίας ἡ εὐημερία δύναται κυρίως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν τελειότητα τῶν γυμνασίων τῆς, ἐν οἷς κατασκευάζονται οἱ ἐν παντὶ κλάδῳ διαπρέποντες μεγάλοι αὐτῆς ἄνδρες. Δέον λοιπὸν νὰ ἐπιστήσῃτε σπαυδαίως τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν Γυμνασίων.

Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἰς τέσσαρα ἢ ἐξ τὸ πολὺ, τὰ δὲ κατὰ νομοῦς γυμνάσια, οἷα σήμερόν εἰσι, μόλις δύνανται νὰ ὦσιν Ἑλληνικὰ σχολεῖα, οἷα ἡμεῖς διευτυπώσαμεν αὐτὰ ἀνωτέρω.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτοῖς φοιτησόντων πρέπει νὰ ᾖ μέτριος, ὅπως δύνωνται αἱ Καθηγηταὶ καθ' ἡμέραν νὰ λαμβάνωσι πείραν τῆς ἐνὸς ἐκάστου τῶν μαθητῶν αὐτῶν προόδου. Βεβαίως τὸ μέτριον τοῦ ἀριθμοῦ οὐδὲν ἔχει τὸ ἀριστοκρατικὸν κατὰ γένος, διότι ἡ εὐφυΐα δὲν εἶναι προνόμιον μιᾶς τινος κοινωνικῆς τάξεως, πάντως ὅμως πρέπει νὰ περιποιηθῶμεν τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ νοῦ. Αἱ ἐπιστῆμαι δὲν προάγονται, αἱ πολιτεῖαι δὲν εὐδοκιμοῦσιν εἰμὴ ὅταν ἡ ἰσότης τῶν πάντων πολιτῶν ἐπιτρέπη τὸν πρὸς ἀλλήλους διαγωνισμὸν, μόνον δὲ οἱ ἐν τούτοις ἀριστοὶ στεφανῶνται. Ἐὰ γράμματά εἰσιν ὅ,τι ἀριστοκρατικώτατον, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς εἰς ὀλιγίστους ἔδωκε τῆς εὐφυΐας τὸ δῶρον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ μακρῶν ἀνέπτυξα ἐν τῇ περὶ τοῦ Συνταγματικοῦ δικαίου πραγματείᾳ μου, σελ. 739—764, ἀρκοῦμαι νὰ παραπέμψω ὑμᾶς ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸ κύριον τῆς παρούσης ἐπιστολῆς μου θέαμα ἐπάνειμι τὸν λόγον.

(Ἐπιτελεῖται συνέχεια.)